

DOĞA KURAMI BAĞLAMINDA MURRAY BOOKCHIN'NİN ONTOLOJİSİ*

Ümit FEYZİOĞLU**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; literatürde genellikle siyasal yönüyle vurgulanan Murray Bookchin'nin ve toplumsal ekoloji düşüncesinin doğa kuramı nezdinde ontolojik yönünü ortaya koymaktır. Nitel yöntemin kullanıldığı çalışmada; toplumsal ekolojinin siyasal saiklerine yer verilmemiş olup, Bookchin'nin ontolojik dizgesinin ne olduğuna odaklanılmaktadır. Bookchin'e göre doğa; maddenin gizilgüçleri vasıtasıyla atomik yapı ve ilişkilerden çoklu yapıların ve ilişkilerin ortaya çıktığı sürekli bir oluş sürecidir. Bu sürecin diyalektik natüralizmle kavranabileceğini savunan Bookchin; görüngünün gerçekliğini ampirik ve edimsel olanın ilişkisiyle ele almakta ve bu ilişkiyi maddeye içkin bilinçle ilişkilendirerek doğallaştırmaktadır. Maddeye içkin bilincin kaynağı; maddede bulunan devinim, form ve yönelim tözlerinin etkileşimidir. Bu etkileşim, sürekli büyüyerek karmaşık yapıları oluşturan kendiliğinden organik bir evrimi beraberinde getirmektedir. Bu evrimin bütüncül biçimi olan doğa; kendisini oluşturan her görüngünün birbirleriyle tikel, doğanın bütünüyle tümel olarak etkileşimli ilişkilerin meydana geldiği ekolojidir. İçkin bir bilincin kendiliğindenliği olan doğa; kendiliğindenliğinden kaynaklı farklılıkları birarada barındıran ortak bir yaşamdır. Toplumsal ekolojiyi evrim felsefesi olarak tanımlayan Bookchin'in ontolojisi; diyalektik natüralizm, evrim ve ekoloji kavramları üzerine kuruludur.

Anahtar Kelimeler: Murray Bookchin, toplumsal ekoloji, evrim felsefesi, diyalektik natüralizm, ekoloji, evrim, toplumsal ekolojik ontoloji.

MURRAY BOOKCHIN'S ONTOLOGY IN THE CONTEXT OF NATURE THEORY

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the ontological aspect of Murray Bookchin and the idea of social ecology, which is generally emphasized in the literature with its political aspect, in terms of the theory of nature. In this qualitative study, the political motives of social ecology are not included, and the focus is on Bookchin's ontological framework. According to Bookchin, nature is a continuous process of becoming in which multiple structures and relations emerge from atomic structures and relations through the latent powers of matter. Arguing that this process can be grasped through dialectical naturalism, Bookchin considers the reality of the phenomenon through the relationship between the empirical and the performative and naturalizes this relationship by associating it with the consciousness immanent in matter. The source of consciousness immanent in matter is the interaction of the entities of motion, form and orientation in matter. This interaction brings about a spontaneous organic evolution that constantly grows and forms complex structures. Nature, which is the holistic form of this evolution, is the ecology in which each phenomenon that constitutes it interacts with each other in particular and with the whole of nature in a holistic way. Nature, which is the spontaneity of an immanent consciousness, is a common life that harbors differences arising from its spontaneity. Defining social ecology as a philosophy of evolution, Bookchin's ontology is based on the concepts of dialectical naturalism, evolution and ecology.

Keywords: Murray Bookchin, social ecology, evolutionary philosophy, dialectical naturalism, ecology, evolution, social ecological ontology.

* Çalışma doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr.Öğr.Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi. E-posta: ufeyzioglu@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5729-7306, Ağrı/Türkiye.

Makalenin geliş tarihi: 21.05.2025
04.08.2025

Submission Date: 21 May 2025
Approval Date: 4 August 2025

Giriş

Murray Bookchin'nin ilk olarak 20. yüzyılın ortalarında öne sürdüğü toplumsal ekoloji düşüncesi; ekolojik kriz ve dünyanın geleceği tartışmalarıyla birlikte 21. yüzyılda alternatif bir siyaset kuramı olarak öne çıkmaktadır. Ekolojik kriz sorunsalını siyasal düşünce zeminine taşıyan Bookchin; ekolojik krizi kendine özgü yöntem, kavram, anlam, sorunsal ve nedensellik örgüsüyle felsefi bir boyutta ele almaktadır. Bu doğrultuda toplumsal ekolojiye öncelikle bir doğa kuramı inşa eden Bookchin; siyaset felsefesinin yanı sıra doğa felsefesini de içeren sistematik bir düşünce sunmaktadır. Bookchin'nin doğa kuramı, doğanın varoluşsal bilgisinin sorgulanarak toplumsal ekolojinin ontolojisini ortaya koymaktadır. Zira ekolojik kriz, esasında ontolojik bir krizdir. Bookchin'e göre insanı yok oluşa sürükleyen ekolojik kriz; kapitalist endüstriyalizmin düşünsel derinliklerinde yatan insan ile doğa ilişkisinin, toplumun ve doğanın varoluş biçiminin neticesidir. Dolayısıyla ekolojik kriz; bilimsel, teknolojik ve endüstriyel yöntemlerle ve bu minvaldeki mevzuat düzenlemeleriyle çözülemeyecek felsefi bir boyuta sahiptir.¹

200

Doğayla insan arasında ekolojik bir ilişki kuran Bookchin, siyaset kuramının inşasına doğa kuramı ile başlamaktadır. Zira pek çok siyaset kuramında olduğu gibi Bookchin de ontolojik bir temele ihtiyaç duymaktadır.² Bu bağlamda toplumsal ekolojiyi doğanın da bilgisini içeren bir evrim felsefesi olarak tanımlayan Bookchin;³ doğanın ne ve nasıl olduğuna dair ontolojik bir sorgulama yapmakta, bu sorgulamayla toplumsal ekolojik bir ontoloji sunmaktadır. Evrim felsefesini diyalektik natüralizm, evrim ve ekoloji kavramlarıyla bütüncül bir şekilde ele alan Bookchin, doğayı; yöntem, uzam ve devinimi kapsayan ontolojik bir tartışmaya konu etmektedir. Dolayısıyla Bookchin; salt bir siyaset kuramının yanı sıra doğa kuramına dayalı bir ontoloji de ortaya koymaktadır. Bu bakımdan toplumsal ekoloji; siyaset felsefesi olduğu kadar ontolojik bağlamda da ele alınması gereken bir düşüncedir. Ancak literatürde yer alan Bookchin çalışmalarında, toplumsal ekolojinin ontolojisi ayrıntılı olarak incelenmemekte ve genel bir eğilim olarak yalnızca siyaset kuramı perspektifiyle ele alınmaktadır. Buna binaen bu çalışmada; toplumsal ekolojinin siyaset kuramı anlatısına, saiklerine ve tartışmalarına yer

¹ Murray Bookchin (Lewis Herber mahlasıyla), *Our Synthetic Environment*, New York: Alfred A. Knopf, 1962, xiv, xiii, 3-24, xiv.

² Janet Biehl, *The Murray Bookchin Reader*, Montreal: Black Rose Books, 1999, 197.

³ Murray Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi*, çeviren Mustafa Kemal Coşkun, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013a, 9-10.

verilmemekte, okuyucuya doğa kuramı bağlamında Bookchin'nin bina ettiği toplumsal ekolojik ontoloji sunularak tartışmaya açılmaktadır.

1. Diyalektik Natüralizm

Doğanın, bir amaç ve düzen kabulü doğrultusunda düşünülebilir ve bilinebilir olduğu fikri; doğaya dair ortaya çıkan en eski ve temel kavramsallaştırmalardan bir tanesidir.⁴ Bookchin'e göre doğayı bilme, kavrama ve anlama yetisi; doğanın ussal olmasının bir gereğidir.⁵ Ussal olduğu için düşünülebilir ve kavranabilir bir düzen olan doğanın, nesnel bilgisi de mümkündür. Uslamlandığı ölçüde açıklanabilen doğa, açıklanabilir olduğu ölçüde de anlam kazanmaktadır. Doğayı anlamlı kılan şey ise uslamlamayla ortaya çıkan değerdir.⁶ Bu nedenle doğa, ussal olduğu için bir değere ve anlama sahip iken; bu değeri ve anlamı belirleyen şey, doğadaki görüngülerin doğasını ve bu doğadan kaynaklı varlıksal ve ilişkisel yerlerini niteleyen us ya da uslamlamadır.⁷ Buna istinaden Grek felsefesi zemininde Rönesans hümanizminin ve Aydınlanma rasyonalizminin temel yapı taşlarına sadık kalan Bookchin,⁸ doğanın ve toplumun uslamlama biçimlerini irdeleyerek uslamlamanın tarihsel bir analizini yapmaktadır. Bu çerçevede ontolojinin varlık ve oluş sorunsalını, değişim arasında özdeşlik ve özdeşlik arasında değişim sorunu betimlemesiyle tartışan Bookchin;⁹ usu ve uslamlamayı, geleneksel ve diyalektik olmak üzere iki kategoride ele almaktadır.

Bookchin'e göre gündelik yaşamın sürdürülmesinde mantıksal ve matematiksel önemli bir rol oynayan geleneksel us, mantıksal tutarlılığı olanaklı kılan araçsal bir us biçimidir.¹⁰ A'nın A'ya eşit olduğu özdeşlik ilkesine dayanan geleneksel usta; kendisi dışında başka bir şey olamayan ve yalnızca kendisi olabilen bir görüngü, belirli bir zamanın belirli bir anında ve durumunda algılanarak tanımlanan şeydir. Görüngünün belirli bir zamanın belirli bir anı ve durumuyla tanımlanması; görüngünün, içsel tutarlılık ve uygulanabilirlik doğrultusunda çözümlenmesi amacıyla durağan, değişmez ve kesin sınırlar

⁴ Lawrence J. Henderson, 1958'den aktaran, Murray Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine*, çeviren Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2014, 63.

⁵ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 62.

⁶ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 62-63.

⁷ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 63, 33.

⁸ Biehl, *The Murray Bookchin Reader*, 197.

⁹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 27.

¹⁰ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 31, 27.

çizilerek usamlanmasıdır. Bu bakımdan görüngünün belirli bir zaman, mekân ve duruma sıkışmış olan kendilik bilgisi; işleyişsel ve işlevsel yapı taşlarını içeren, benzeyen veya benzemeyen şeyler ölçeğinde kendisi dışındaki görüngülerden soyutlanmış olan bir tikelin bilgisidir. Kılğısal bir çözümleme amacı taşıyan geleneksel us; çözümlemenin tutarlılığı ve işlevselliği doğrultusunda görüngüyü çözümlemeye uygun hale getirmek için gerçekliği yanıltıcı bir şekilde yeniden yaratmaktadır. Yaratılan gerçekliğin bilgisi, kendi gerçekliğini yaratan matematiksel mantıkta olduğu gibi görüngüyü doğru veya yanlış basitliğine indirgenmekte ve görüngü, usun işlevsel bir gerçekliği olarak kendiliğinden arındırılmaktadır. Görüngünün nasıl kendisi olmak için örgütlendiğini anlatan geleneksel us; görüngünün yapılandığı olma süreçlerini, evrelerini ve bunların sistematüğını geri plana iterek değışim sorununa yönelmemektedir. Bu bakımdan görüngünün olma evreleri olan tarih; önceki, şimdiki ve sonrakinden bağımsız farklı evrelerden oluşan katmanlı bir zaman dizisidir. Örneğin geleneksel us çözümlemesinde, insanın; bebeklik, çocukluk, gençlik ve erişkinlik evrelerinden oluşan yaşam döngüsündeki bebeklik evresi, erişkinliğe giden sürecin ilişkili bir parçası olmaktan ziyade döngünün katmanlarını oluşturan bağımsız evrelerden bir tanesidir.¹¹

Bookchin'e göre gerçekliğin gelişimsel doğasını tanımlayan diyalektik us; A'nın sadece A'ya değil, A olmayana da veya A'nın hem A'ya hem de A olmayana eşit olduğu özdeşlik ilkesine dayanmaktadır. Diyalektik us; kendi özdeşliğini korurken bile bir görüngünün, belirli bir zamanın belirli bir anında ve durumunda ne olduğundan bağımsız olarak mevcut olduğu şeyden farklı bir şey olmak için nasıl yapılandığını kavrayan bir usamlamadır. Özdeş olmayanın özdeşliğiyle kendiliğin çelişkili yapısını ve karşıtların birliğini ifade eden diyalektik us, bir görüngünün haricinde öteki olanın da ortaya çıkışının tanımlanmasıdır.¹² Görüngünün kendilik bilgisi; işleyişsel ve işlevsel yapı taşlarını da içeren, benzeyen veya benzemeyen şeylerle birlikte kendisi dışındaki görüngülerle etkileşimli olan bir sürecin tümel bilgisidir. Süreci, etkileşimleri ve nedensellikleri çözümleme amacıyla görüngünün oluşu olarak ele alan diyalektik us; görüngünün olma süreçlerini, evrelerini ve bunların sistematüğını incelemektedir. Bu açıdan nesnel ve doğalcı olan diyalektik, bir nedensellik silsilesi ve sistemidir.

Diyalektik nedensellik, varlığın sürekli var oluyor olmasından ötürü gelişim içerisindeki görüngülerin biçimini ve niteliğini de kapsayan devinimleri

¹¹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 27-32.

¹² Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 29.

ve değişimleridir.¹³ Öyle ki nedenselliğin kendisi dahi; ortaya çıkan, ortaya çıkabilecek ya da ortaya çıkarılabilecek olarak sürekli oluşun sürekli öğrenilen değişken bir parçasıdır.¹⁴ Görüngünün varoluşunun tamlığına ulaşma süreçlerinden oluşan gerçekliğin diyalektik bilgisi, görüngünün bağlamına ve olduğundan başka bir şey olma sürecindeki yeriyle ilişkili hem doğru hem yanlış olabilmesinin bilgisidir. Görüngünün durağan varlık halini incelemek değil, olmakta olanın doğasını açıklamak amacındaki diyalektik us için gerçeklik; durağan varlık hali değil, akış halindeki olma durumudur. Bu nedenle görüngüyü, diğer görüngülerle etkileşimlerin evrimsel süreci olarak açıklamaya çalışan diyalektik us, değişim sorununa odaklanmaktadır. Bu bakımdan görüngünün olma evreleri olan tarih; önceki, şimdiki ve sonrakiyle etkileşimsel bir sürekliliğe ve bağa sahip evrelerden oluşan evrimsel bir zaman dizgesidir. Örneğin diyalektik us çözümlemesinde, insanın; bebeklik, çocukluk, gençlik ve erişkinlik evrelerinden oluşan yaşam döngüsündeki bebeklik evresi; bebeğin çocuğa, çocuğun gence, gencin de erişkine doğru kendini sürdüren bir gelişimin evrimsel sürecidir.¹⁵ Diyalektik usun tarafgiri olan Bookchin'e göre doğa, sürekli değişen ve gelişen evrimsel oluş sürecindeki gerçekliktir. Doğanın evrimsel niteliği, oluş süreçlerini vurgulayan diyalektik felsefe tarafından anlaşılmasını mümkün kılan doğanın temel özelliğidir.¹⁶

Doğanın nedensellik açıklaması olmasının yanı sıra doğayı anlamayı sağlayan bir akıl yürütme biçimi olan diyalektik; gerçekliği, durağan değil gelişimsel süreç olarak gören bir mantıktır. Bookchin'e göre Aristoteles, Hegel ve Engels; farklılaşma, karmaşıklık, öznellik ve bütünlük vurgularıyla diyalektik geleneği oluşturan başlıca düşünce kaynaklarıdır.¹⁷ Farklılaşmayan soyutun farklılaşmış somuta devinimi, bu devinimin örtük olandan örtük olanın açıklanmış edimsellikte gerçekleşmesi ve bir'den çok olan'ın ortaya çıkması yönleriyle diyalektik geleneği benimseyen Bookchin; buna karşın evrimsel bir doğa kuramı kullanılmaması, doğanın süreklilikten ziyade bir varlık zinciri ya da varlık merdiveni olarak tasvir edilmesi ve kendiliğindenliği göz ardı eden teleolojik niteliği yönleriyle diyalektik geleneği eleştirmektedir.¹⁸ Bookchin'e göre Aristoteles, diyalektiğe teleolojik bir yön verirken; teolojik eğilimiyle Hegel, diyalektiği tin veya tanrı özdeşliğinde idealist bir mutlakta sonlandırmaktadır. Benzer bir teleolojiyi farklı bir açıdan paylaştan Engels; 19. yüzyıl fiziğinin

¹³ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 38.

¹⁴ Biehl, *The Murray Bookchin Reader*, 198-199.

¹⁵ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 29,30, 39, 45.

¹⁶ Biehl, *The Murray Bookchin Reader*, 198.

¹⁷ Biehl, *The Murray Bookchin Reader*, 198.

¹⁸ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 137-138.

etkisinde kaba bir maddeciliğe ve kinetisizme dayalı doğa yasalarıyla uzlaştırdığı diyalektiği, mutlak bir materyalizmle harmanlamaktadır.¹⁹ Diyalektiğin, teleolojik olmayan eğilim ve yönlülük nosyonlarını olumlayan Bookchin; diyalektik geleneği eksik ve tamamlanmamış olarak betimleyerek eleştirmektedir. Bu doğrultuda teleolojiyi, nesnel idealizmi ve ham materyalizmi reddeden Bookchin; özgürlükçü bir boyut kazandırma iddiasıyla diyalektiğe organik bir nüve atfederek diyalektik natüralizm kavramını öne sürmektedir.²⁰ Diyalektik natüralizm kavramıyla Bookchin; feyz aldığı diyalektik geleneği toplumsal ekolojik perspektifte yeniden yorumlamaktadır.

Diyalektik natüralizmde us; gerçekliği çözümlemenin ve yorumlamanın yanı sıra gerçekliği, mevcut olanın ya da var olanın ötesine taşıyan bir araçtır. Bookchin'e göre ussal olanın kendiliğinin anlamı ve bir bilinç olan gerçeklik; gerçekleşmiş var olanla birlikte gerçekleşmemiş var olanı da kapsamaktadır. Bu bağlamda var olan ve var olacak olanı açıklayan diyalektik natüralizmde gerçeklik; ampirik ve edimsel olmak üzere iki anlam içermektedir. Ampirik gerçeklik, gerçekleşmiş bir varoluşu anlamayı sağlarken; edimsel gerçeklik, gerçekleşmemiş bir varoluşun geleceğe yansıtılmasıdır. Edimselliğin geliştiği gizilgüç olan bilinç, gerçekleşmiş olanın oluş sürecini ve varlık halini belirleyerek gerçekleşecek olanın da oluş sürecini ve varlık halini belirlemektedir. Bu doğrultuda bilinç hem ampirik dünyanın hem de edimsel dünyanın içerisinde varoluşsal nesnel bir olgu olarak bulunmaktadır. Zira diyalektik natüralizmin nesnel olarak verili bir gizilgüçten çözümleyerek çıkardığı şey olan edimsellik, mevcut olandan türeyen gerçekliğin süreçsel çıkarsamalarıdır. Bu çıkarsamalarla ortaya çıkan 'olması gereken şey', 'var olan şey'in doğruluğunun ve geçerliliğinin ya da gerçekliğinin sınanmasında bir değer veya anlam ölçütüdür. Bu bakımdan ontolojiyle doğrudan bir ilişki içerisinde olan değer ya da anlam, öznel bir değerler ya da anlamlar sorunu olmaktan ziyade kendini gerçekleştirmenin nesnel bir ölçütü olarak bizzat doğanın içerisine yerleşiktir.²¹ Doğaüstü, panteistik ya da teolojik bir yönelim olmayan bu değer veya anlam; bilincin edimsel olarak kendisinde var olan doğal bir tinselliktir.²²

Bookchin'e göre bir görüngünün kendisini gerçekleştirmesinin nesnel ölçütü, görüngünün gizilgüçlerini ve edimselliğini yerine getirip getirmediğidir.

¹⁹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 35, 138.

²⁰ Biehl, *The Murray Bookchin Reader*, 198.

²¹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 43-45.

²² Murray Bookchin, *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, çeviren Fuat Dara Elhüseyni, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013b, 11-12.

Zira edimsel olan, gizilgücün ussal gerçekleşmesidir.²³ Buna göre edimselliğini yerine getirmemiş olan bir görüngü; varoluşsal anlamda bir gerçeklik iken, gizilgüçleri açısından gerçek dışıdır. Dolayısıyla mevcut olanın, olması gereken göz ardı edilerek ele alınan gerçekliği; eksik ya da natamam bir gerçekliktir. Öte yandan görüngünün edimleşmemişliği; devinimin, değişimin, sürecin, evrimin ve sürekliliğin bir parçası olarak doğaldır.²⁴ Yani kendini gerçekleştirmemiş olan bir görüngünün kendini gerçekleştirme süreci, bir oluş durumu olması itibarıyla kendini gerçekleştirmemişliğin gerçekliği olarak görüngünün yapısında yer almaktadır. Bu nedenle var olan; olmak için yapılmış olduğu şey olana değin, var olduğu şey ile olması gereken şey arasındaki doğal bir çelişkiyi içerisinde barındırmaktadır.²⁵ Edimleşmiş var olan ve edimleşmemiş olması gereken arasındaki çelişki; evrimsel sürecin sürekliliği, bütünlüğü ve çeşitliliği bağlamında görüngünün doğal yapısıdır. Lakin sürekli bir oluş halini vurgulayan diyalektik natüralizm; ulaşılması gereken tinsel, maddeci ya da tarihsici mutlak bir ereğe sahip değildir. Çünkü ussal olarak olması gereken, zorunlu olarak olacağı anlamına gelmemektedir.²⁶ Mevcut olanın olması gerekene gelişimi; tamamlanmışlık anlamında bir kendini gerçekleştirme değil, yeni bir olması gerekene ve yeni bir edimselliğe sahip yeni bir mevcut olan olma anlamında süreklilik arz eden evrimsel bir kendini gerçekleştirmedir. Böylece durağan olmayan bilinç de devamlı yeni bir potansiyele doğru gelişmektedir. Sürekli artan bir öz bilinçliliğin ilerleme felsefesi olan diyalektik natüralizm; yalnızca değişim, devinim, süreç ve süreklilik değil; gelişim, türeme, dolayım ve birikimseliktir.²⁷ Bu nedenle diyalektik natüralizm, gelişimsel bir görüngünün hem varlık hem de oluşunun açıklamasıdır.²⁸ Öyleki toplumsal ekolojinin kendisi de ussal bir görüngü olarak sürekli değişmeye ve gelişmeye açık, nihai olmayan bir süreçtir.²⁹

Diyalektik natüralizm, görüngüyü; görüngünün kendini örgütlemesini, oluşturmasını, gerçekleştirmesini ve sürdürmesini içeren nedensellik(ler)le açıklamaktadır. Diyalektik natüralizmin nedenselliği; görüngünün süreçlerini, birikimini, çelişkisini, sürekliliğini, gelişimini ve bunların mantığının yanı sıra evrimsel tarihini de kapsayan organik bir ilişki sistemidir. Görüngünün kendini gerçekleştirmesinin her aşamasında ve biçiminde var olan nedensellik, evrimsel sürecin bütününe içkin olarak yer almaktadır. Ampirik ve edimsel olarak

²³ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 138.

²⁴ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 40-42.

²⁵ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 40.

²⁶ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 16.

²⁷ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 139, 147.

²⁸ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 142.

²⁹ Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi*, 9-10.

maddesel ve bilinçsel belirgin bir sürekliliğe sahip olan nedensellik, aynı zamanda birikimseldir.³⁰ Bununla birlikte var olması itibarıyla nesnel olan diyalektik natüralist nedensellik, var olduğu biçim itibarıyla mutlak değildir. Görüngünün her oluşunun her evresinde yer alan nedensellik, her oluşun her değişkenliğiyle farklılaşmaktadır. Nedenselliği sürekli ve birikimsel kılan şey de budur. Nihayetinde diyalektik natüralizm; görüngünün var olduğu, var olmakta olduğu ve var olacağı bütün gerçekliğini ya da gerçekliklerini; ampirik, edimsel, tarihsel, nedensel, birikimsel, tamamlayıcı ve çelişkili tüm yönleriyle ele almakta ve böylece doğayı, organik ilişkilerden hasıl olan bütüncül bir kendini oluşturma süreci olarak açıklamaktadır.³¹ Bir nedensellik kazıcsı olan Bookchin, diyalektik natüralizm kavramıyla diyalektiği ekolojikleştirirken, ekolojik krizi de nedenselliklerin bir bütünü olarak varoluşsal bir doğa felsefesi sorunsalına dönüştürmektedir.

Doğanın ve bilgisinin, usamlama varsayımları olduğuna dikkat çeken Bookchin; varsayımın nesnel gerçekliğe dönüştürülmesi hususunda Kant kritizmini ve Hegel fenomenolojisini kullanmaktadır. Bookchin'e göre, görüngülerden ziyade görüngülere ilişkin bilgiyi sorgulayan ve doğanın bilgisini amaçlayan usun eleştirisini yapan Kant; varoluşu, nesnel bir varlık öğretisi değil bilincin bir durumu olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda bir öznellik ve öznel olan bilincin görüngüye dair durumu, yani görüngünün bilgisi; ampirik sınırlar içerisinde kaldığı ölçüde nesnel gerçeklik vasfı taşımaktadır. Böylece ampirik olan ile edimsel olanın ilişkisinde nesnellik bilinçleştirilirken; var olan görüngünün -ontanın- yerini var olan görüngüye dair bilgi -episteme- almakta ve doğa, olgular sistemi olarak değil bilgiler sistemi olarak ortaya çıkmaktadır.³² Bookchin'e göre; görüngünün bilgisi ile gerçekliğin tutarlı kılınması hususunda etken bir gözlemci ve edilgen bir katılımcı olan özneyi, yani bilinci sürece dâhil eden Kant'ın yaklaşımı;³³ görüngünün kendiliğini, bilişsel amaçlar için bir varlık olmaktan çıkartırken bilinç de kendi özneliğiyle bir başına kalmaktadır.³⁴ Salt görüngünün ve salt bilincin, salt bir gerçeklik olmadığı anlamına gelen bu durum; nesnel bilgi olarak metafiziği olanaksız bir hale getirirken,³⁵ bilincin doğaya dair bilgisinin de aslında bir gerçeklik yanılsaması olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶

³⁰ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 38, 40-41.

³¹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 43, 44.

³² Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 67.

³³ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 75.

³⁴ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 67.

³⁵ Conford, 1912'den aktaran Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 67.

³⁶ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 69.

Kant'ın yaklaşımının, doğa felsefesine ve toplumsal ekolojiye aşılması güç epistemolojik bir hendek oluşturduğunu ifade eden Bookchin;³⁷ bu hendeki Hegel fenomenolojisini kullanarak aşmaya çalışmaktadır. Hegel'e göre nesne ve özne, kendi bütünlüğünün bilgisine nihai olarak akılda ulaşmaktadır. Kendisi üzerinde düşünen düşünce, düşünce nesnesinin nosyonunu paylaşmaktadır. Buna göre düşünce; kendi nesnesine ilişkin bilgiye sahip olması ölçüsünde ve kendine özgü biçimi içerisinde, doğal bir bilinçlilik yolu olarak kendi kendine devinen ve kendi doğası tarafından kendisinde olan şeyin farkına varmasını sağlayan konfigürasyon serileri içerisinde yer almaktadır.³⁸ Bu bakımdan özne, düşüncenin kendisini birleştirdiği dirimli ve edimsel bir varlık olan tözdür. Tözün gerçekliği; kendisini kendisiyle özdeşleştirme ya da kendisini kendisinden başkalaştırma özdeşliğini içeren, kendisini kendisinde veya başkalıkta yeniden kuran bir oluş sürecidir. Yani bir embriyo; kendi için insan değildir, lakin kendinde bir insandır. Embriyonun kendisi için olanı ve kendinde olanı barındırması; edimselliğiyle birlikte özbilincinin karşıtı ya da başkalığı ile uzlaşmasıdır.³⁹ Böylece kendinde olanın devinimiyle bilincin nesnesine dönüşen töz; aynı zamanda kendinde olanı kendi içinde barındırması itibarıyla bilincin tözü ve öznesi olarak var olmaya devam etmektedir. Bilincin kavradığı görünüş; tözün ve tözün edimselliğinin devinimidir.⁴⁰ Nihayetinde görünüş; bilincin öznelliğiyle, töz ise nesnelliğidir. Bu çerçevede Bookchin; tözün nesnelliği ile bilincin öznelliğinin ussal birlikteliğini, diyalektik natüralizmin tamamlayıcı öğeleri olan evrimi ve ekolojiyi açıklamak için mantıksal bir model olarak kullanmaktadır.

2. Evrim ve Ekoloji

Bookchin'e göre doğa; yaratıcı bir özniteliğe sahip olan ve devinen tözün, sürekli değişerek ve gelişerek kompleksleşen yapılara doğru kendisini örgütlenme kapasitesidir.⁴¹ Ancak; doğaüstü evrensel bir tin veya güç olmayan bu töz, doğadaki canlı maddenin kendiliği ve özbilincidir. Bu doğrultuda tözü açıklamak için peripatetik bir yol izleyen Bookchin; *nisus*, *entelectia* ve *sensibilite* olmak üzere devinimin ve evrimin tözsel kökeni olan maddeye içkin üç unsur öne sürmektedir. Nisus; ereğe ulaşmak için maddeyi geliştirmeye ve olmaya iten

³⁷ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 68.

³⁸ Hegel, 1977'den aktaran Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 77.

³⁹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayıncılık, 1986, 29-32.

⁴⁰ Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, 40.

⁴¹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 79.

hareketin ve değişimin ilkesi⁴² iken, entelektia; gerçekleşmiş, yetkinleşmiş ya da olgunlaşmış maddenin biçimi, formu veya edimidir.⁴³ Sensibilite ise maddenin duyarlılığı, duyum yönü, yönelimi, duyumları işleyebilme kapasitesi ve yetisidir.⁴⁴ Yani nîsus, maddenin hareketi; entelektia, maddenin biçimi; sensibilite de içsel ve dışsal etkileşimlerle maddenin oluşunun yönünü belirleyen gizilgüçlerdir.

Bu gizilgüçlerin edimselleşmesi ve maddeyi örgütlemesi sonucu doğada, atom düzeyinden organizma düzeyine artan bir komplekslik ve bütünlük ortaya çıkmaktadır.⁴⁵ Böylece söz konusu komplekslik ve bütünlük içerisindeki bir organizma, oluşunun yönünü ve kendiliğini; karşılıklı etkileşim içerisinde var olduğu ve parçası olduğu bağlamsal bir bütünlükten ve birlikten elde etmektedir.⁴⁶ Etkin ve yönlü maddenin ilişki ve etkileşimleri olan bu bütünlük; mikro düzeyde organizmanın kendiliği iken, makro düzeyde doğadır. Bu birlik ve bütünlükte; bir yandan görüngünün kendiliği ve öznelliği varlığını sürdürürken, diğer yandan da görüngünün kendi içinde ve diğer görüngüler arasında sürekli bir oluşun parçası olan nesnel ilişkiler, etkileşimler ve süreçler ortaya çıkmaktadır. Görüngünün etken ve edilgen olarak dâhil olduğu nesnellik; çok sayıda özneye ortak olan, öznelere tarafından doğrulanan ya da doğruluğu hususunda uzlaşılan⁴⁷ bir öznelarasılıktır.

Bookchin'e göre maddenin evrimi, atomdan başlamak suretiyle maddenin sürekli büyüyerek daha kompleks yapılara doğru gelişim sürecidir. Sürekli büyüme ve kompleksleşme, evrimin önemli bir nosyonu olan ortak yaşamı meydana getirmektedir.⁴⁸ Bu bağlamda güçlü olanın hayatta kaldığı bir doğal seçim olmayan evrim, uygun olanın hayatta kalması için diğerine yardım etmesi suretiyle organizmalar arasındaki karşılıklı yardımlaşma ve iş birliğine dayanmaktadır.⁴⁹ Bu noktada Kropotkin'in mutualist yaklaşımını kullanan Bookchin'e göre; maddesel veya biyofiziksel devrimin ve değişimin kendisine içkin bir yönelim olasılığıyla kendisi tarafından yaratıldığı bir oluş olan doğada, görüngüler; -tek başlarına değil- karşılıklı yardımlaşma, iş birliği ve ortak yaşamı gerekli kılan ilişkilerle, etkileşimlerle ve bunların süreçleriyle var olmaktadır.⁵⁰

⁴² Simon Blackburn, *Oxford Dictionary Of Philosophy*, 2. Edition, New York: Oxford University Press, 2008, 252.

⁴³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, 301.

⁴⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 269.

⁴⁵ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 76.

⁴⁶ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 77.

⁴⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 670.

⁴⁸ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 79.

⁴⁹ Trager, 1970'ten aktaran Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 80

⁵⁰ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 82, 85.

Bookchin'e göre doğa; farklılık, çeşitlilik, farklılık ve çeşitlilikteki birlik, kendi kendini örgütlenme, kendiliğindenlik, öznellik, özgüllük, karşılıklı yardımlaşma, iş birliği ve ortak yaşam özniteliklerine sahiptir. Bu öznitelikler, doğadaki bütün türleri tanımladığı gibi doğanın bir parçası olan insan türünü de tanımlamaktadır.⁵¹ Zira hayatta kalma ve yaşamı idame ettirme mücadelesinde, tüm canlı türlerini ve topluluklarını başarılı kılan genel bir ilke olan dayanışma, iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma; varoluşu belirleyen temel doğa yasasıdır. Dayanışma, iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma olmaksızın bir canlı türünün ya da topluluğunun varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle dayanışma, iş birliği ve karşılıklı yardımlaşma; ortaya çıkışından itibaren düşünce, eylem ve davranışlarıyla doğal gereksinimlerini ifa eden insan türünün, ilksel topluluk biçimlerinden beri süregelen gelişiminin ve ilerlemesinin evrimsel ilkesidir.⁵² Böylece doğada, organizmalar ve türler arasında tasavvur edilen çatışmacı düalizmin yerini, kendisiyle birlikte çevresine değer verme alırken; doğa da insanın kullanımı için değil insanın kendiliğini olanaklı kılmak için var olmaktadır. Bookchin'e göre atomik ilişkilerden türler arasındaki ilişkilere büyüyen kompleksliğin ve bu kompleksliğin getirdiği uzmanlaşmanın, bilinçliliğin, örgütlenmenin, karşılıklı yardımlaşmanın, iş birliğinin ve ortak yaşamın kökeni; maddenin doğasında bulunan ve evrimi mümkün kılan devinim, biçim ve yönelim öznitelikleridir.⁵³

Bookchin'e göre, doğa felsefesinin en önemli konusu; kompleksliğin ve düzenin neden ve nasıl oluştuğunu içeren değişim, gelişim ve nihai olarak evrimdir. Doğanın evrimsel düzeni; evrimsel gelişme ve büyümede önem arz eden biçim ile evrimsel ilişkilerde belirleyici olan işlevin karşılıklı etkinliğini gerekli kılmaktadır. Doğanın evrimsel niteliğini sağlayan şeyler, madde ve devinimdir.⁵⁴ Yani biçim ile işlevin karşılıklı etkinliği, bir anlamda madde ile devinimin karşılıklı etkinliğidir. Bu minvalde doğa felsefesinin tarihini inceleyen Bookchin'e göre gerek klasik gerekse modern doğa felsefelerinde doğa, biçim ve töz düalizminin farklı şekilleridir. Klasik doğa felsefesinde doğa; arkeizm kökeninde evrensel, mutlak ve aşkın bir töz -logos, nous, tin, tanrı- ile, yani doğanın kendisine yabancı doğaüstü bir güce indirgenirken; modern doğa felsefesinde ise doğa, doğrusal nedensellik kökeninde tözden kurtarılmış cansız bir maddeye indirgenmektedir.⁵⁵ Bu nedenle düalist ve indirgemeci düşünce

⁵¹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, s. 85.

⁵² Pyotr Kropotkin, *Anarşist Ahlak*, çeviren Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları, 2013, 39-41, 34, 22, 43.

⁵³ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 81, 86, 84.

⁵⁴ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 73, 79, 76.

⁵⁵ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 66-67, 82-83.

biçimleri olan klasik ve modern doğa felsefeleri, doğayı doğadan ayırıştıran aynı düşünme mantığının farklı yaklaşımlarıdır. Bu aynılığı; klasik doğa felsefesi için tinsel mekanizm, modern doğa felsefesi için mekanizm olarak tanımlayan Bookchin'e göre bu yaklaşımlar; kaba bir bir'cilik vasıtasıyla doğadaki farklılaşmayı ve çeşitliliği eklemlenmiş tikellikler içerisinde eriterek homojenleştiren ve doğayı özgüllüğünden yoksun bırakan sibernetik bir mantıktır.⁵⁶ Oysaki dışsal bir gücün neticesi olmadığı gibi rastlantısal bir hareket de olmayan doğanın kendi kendini örgütleyebilmesi; doğanın kendiliğinde bulunan yönlü bir düzenleyici ilkeye -gizilgüçlerine- bağlı olmasına;⁵⁷ biçim ile işlevin, madde ile devinimin ve biçim ile tözün birbirlerine içkin olmasına ilişkindir.

Doğa kavramının farklı alanlardaki 66 farklı anlamını ve normatif kullanımını⁵⁸ göz önünde bulunduran Bookchin'e göre; var olan her şey olan doğa, her alanda ve her anlamda varlığın ve oluşun bütününe kuşatmaktadır.⁵⁹ Bu nedenle var olanın, kendi kendini devamlı organize ederek daha önce var olmayana doğru geliştiği bir süreç olan doğa;⁶⁰ etkileşimli organik bir yapı içerisinde sürekli değişen, gelişen, büyüyen ve karmaşıklaşan yaşam biçimlerinin total evrimidir.⁶¹ Sabit bir zamanda ve mekânda madde ve hareket tahayyülü ile yinelenen metabolik etkinlikler ve döngüler olmayan doğa; organik ve inorganik görüngü alanlarının gelişiminin sürekliliğinden oluşan kümülatif bir tarih; çeşitlenen, farklılaşan, kompleksleşen ve öznelleşen oluşum ve ilişkilere doğru ilerleyen kümülatif bir evrimdir.⁶² Doğayı gelişim halindeki bir süreç, kendi evriminin sürekliliği ve bütünü olarak betimleyen Bookchin;⁶³ doğa ile evrimi özdeş kılmaktadır. Bu doğrultuda evrim; etkileşim içerisindeki organizmanın diğer canlılara ve çevresel değişimlere uyum göstermesini sağlayan, organizmaya kendisini ve çevresini değiştiren yetenek, donanım ve yetkinlik kazandıran sürekli bir farklılaşmadır.⁶⁴

⁵⁶ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 119, 125-126, 129-130.

⁵⁷ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 83.

⁵⁸ Arthur O. Lovejoy ve George Boas, "Some Meanings of Nature", *Primitivism and Related Ideas in Antiquity*, Ed. Arthur O. Lovejoy ve George Boas, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1935, 447-456.

⁵⁹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 14.

⁶⁰ Murray Bookchin, *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, 19.

⁶¹ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 49.

⁶² Murray Bookchin, *Toplumu Yeniden Kurmak*, çeviren Kaya Şahin, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013c, 53.

⁶³ Bookchin, *Özgürlüğün Ekolojisi*, 14.

⁶⁴ Bookchin, *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, 14.

Bookchin'e göre türler, doğadaki komplekslik ve çeşitlilik içerisinde yaşamlarını sürdürebilmek için değişimlerde etkin bir rol oynamakta ve böylece türlere özgü farklı evrimsel doğrultular ve yönelimler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yalnızca fizyolojik bir değişim olmayan evrim, aynı zamanda nörolojik bir gelişimdir. Nörolojik gelişim; organizmaların, topluluklarla ve etkileşimlerle içinde bulundukları kompleks yaşam biçimlerinde bilinçlerinin ve seçiciliklerinin artmasıdır. Kendi oluşunu tayin etme anlamına gelen bilinç ve seçiciliğin artmasıyla, tür ya da topluluklar; diğer tür ya da topluluklarla etkileşim içerisinde bulunarak daha da kompleks yaşam biçimleri yaratmaktadır. Bu çerçevede evrim; organizmaların, bilinçli seçimleri doğrultusundaki ilişkileri ve etkileşimleriyle paydaşı olduğu ve etkin bir güç haline geldiği katılımcı bir süreçtir. Dolayısıyla organizmalara ve türlere; kendi yaşam biçimini geliştirme ve kendisini gerçekleştirme hususunda çeşitli seviyelerde katılım, yönelim ve seçim yapma olanağını sağlayan ve hatta bunu zorunlu kılan evrim; doğaya içkin olarak sürekli genişleyen bir özgürlük kaynağıdır.⁶⁵ Yani doğa, barındırdığı bütün türler için evrimsel bir gelişim ve bu evrimsel gelişimin özgürlük alanıdır.

Bookchin'nin öne sürdüğü diyalektik natüralizm ve evrim kavramları ve bu kavramlara dair bilinç, süreklilik, öznelleşme, komplekslik, karşılıklı yardımlaşma, iş birliği ve ortak yaşam açımları; bunları içeren, usamlanabilen, tetkik ve takip edilerek çıkarsamalarda bulunulabilen bir düzen ve sistem ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bu noktada Bookchin'nin, kuramının tanımlayıcı ilkesi olarak ekoloji kavramını kullanması tesadüfi değildir. Bir bilim dalı olarak ekoloji; doğadaki organik ve inorganik unsurları, bu unsurlar arasındaki ilişki ve etkileşimleri sistemsal olarak ele alan bir disiplindir. Buna göre doğa; farklı unsurların ilişki ve etkileşiminden oluşan mikro ekosistemlerin kendi içerisinde ve birbirleriyle olan ilişki ve etkileşimlerinden ortaya çıkan makro bir ekosistem, biyosfer ya da ekosferdir. Durağan olmayan bu sistemler ağı; mikro düzeydeki unsur ve ilişkilerin makro düzeydeki unsur ve ilişkileri, makro düzeydeki unsur ve ilişkilerin mikro düzeydeki unsur ve ilişkileri karşılıklı olarak etkilediği, değiştirdiği ve dönüştürdüğü bütüncül bir yapıdır. Dolayısıyla doğadaki her bir görüngü, bütünün kendisiyle ya da bütünü oluşturan diğer görüngülerle dolaylı veya doğrudan sistemsal ilişki ve etkileşim içerisinde. Bu bakımdan her bir ekosistemin diğer ekosistemler ve biyosfer/ekosfer üzerinde, biyosfer/ekosferin de her bir ekosistem üzerinde etkinliği vardır. Böylece doğa, her unsurun hem özne hem de nesne olduğu merkezsiz ve kategorisiz bütüncül sistemler ağı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu

⁶⁵ Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, 93-94.

sistemler ağında önemli ve belirleyici olan; unsurların ya da sistemlerin kendileri değil, içsel ve dışsal karşılıklı ilişkileri, etkileşimleri, süreçleri ve bunlarla ortaya çıkan değişimleridir.⁶⁶ Yani doğadaki her bir unsurun sistem içerisindeki hareketi ya da devinimi, içsel ve dışsal olarak sistemler bütününe farklı biçimlerde etkileyeceği⁶⁷ gibi; bu sistemsel etkileşim, ilişkisel olarak yine her bir unsura farklı biçimlerde geri dönmektedir. Bu durum, ekolojik düzenin kelebek etkisidir.

Sonuç: Evrim Felsefesi Yeni Bir Ontoloji Mi?

Bookchin'nin doğa kuramı vasıtasıyla ortaya koyduğu toplumsal ekolojik ontoloji; varlık ve oluş tartışması başta olmak üzere Grek felsefesinden nüveler barındırmakta, bilhassa Aristoteles etkisi ön plana çıkmaktadır. Doğayı sürekli bir oluş süreci olarak tanımlayan Bookchin; bu oluşu, ampirik ve edimsel gerçeklik olarak iki yönlü anlamlandırmaktadır. Bookchin'nin gerçekliğe dair sunduğu ampirik ve edimsel anlamlandırması; Aristoteles'in madde ve form kuramının toplumsal ekolojiye uyarlanmış bir biçimidir. Görüngülerin mahiyetini görüngüye içkin tözler ile açıklayan ve bu doğrultuda öncelikle tözlerin tanımlanması gerektiğini ifade eden Aristoteles'e⁶⁸ göre görüngü; mahiyetinin imkânı olarak maddeden, mahiyetinin belirlenimi olarak da formdan oluşmaktadır.⁶⁹ Dolayısıyla görüngü; oluş potansiyelindeki maddenin, form ile gerçekliğe dönüşmesidir.⁷⁰ Bu noktada Bookchin; oluş hususunda Aristoteles'in madde, form, fail ve erekten oluşan dört nedenini⁷¹ erekten arındırarak madde, form ve potansiyel yönelim olmak üzere üç unsurla sadeleştirmektedir. Bookchin'e göre bir erek barındırmayan oluş, maddenin bilinçsel yönelimine bağlı potansiyel oluş seçeneklerinden bir tanesidir. Ereğin ortadan kalması; görüngünün kendiliğinin ve bilincinin önem kazanmasıyla birlikte görüngünün kendini gerçekleştirme yönünde ussal bir özgürlüğüne sahip olmasını beraberinde getirmektedir. Böylece doğa; Aristoteles'in doğası gereği zorunlu

⁶⁶ Ümit Feyzioğlu ve Kerim Çınar, "Çevrecilik ve Siyasal Ekoloji Üzerine Ontolojik ve Epistemolojik Bir Mukayese", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25/1, (2023): 6. Erişim Tarihi: Ocak 17, 2024. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1171742>.

⁶⁷ Frederic Vester, *Ekolojinin Anlamı*, çeviren Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1997, 11-16.

⁶⁸ Aristoteles, *Metafizik*, çeviren Ahmet Arslan, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996, 306-321.

⁶⁹ Aristoteles, *Fizik*, çeviren Saffet Babür, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 55; Aristoteles, *Metafizik*, 328, 329.

⁷⁰ Aristoteles, *Fizik*, 55.

⁷¹ Aristoteles, *Metafizik*, 236.

devininin teleolojik varlık zincirinden⁷² sıyrılarak bilince ait doğal devininin özgürlük alanı haline gelmektedir. Bu özgürlüğün temeli ise oluşun, teleolojik bir zorunlulukla değil görüngünün özniteliklerine dayalı kendiliğindenliğiyle, bilincinin tercih ve yönelimleriyle şekillenen bir süreç olmasıdır. Bu süreç, görüngünün kendiliğinin yanı sıra diğer görüngülerle olan ilişki ve etkileşimlerini de kapsamaktadır. Oluşu ve oluşun sürekliliğini evrimle açıklayan Bookchin, ilişki ve etkileşimleri ussal ve kendiliğinden bir düzen olarak ekoloji kavramıyla açıklamaktadır. Bookchin’e göre doğa; farklı görüngülerin birarada olduğu, birbirlerini geliştirdikleri ve var ettikleri ekolojik bir bütünlüktür. Doğayı betimleyen ekoloji kavramı, ilişkiler ve etkileşimler ağı olarak Bookchin’nin ontolojisinin sistemsal bir açıklamasıdır.

Evrimi barındıran ekoloji kavramının niteliği, görüngünün gizilgüçleri ve görüngüler arası ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda kuantum düşüncesiyle benzerlikler göstermektedir. Bookchin’e göre evrimin, devininin, değişimin ve gelişimin ekosistemler ağı olan ekoloji; ekosistemlerin ve ekosistemleri oluşturan şeylerin içsel ve dışsal ilişkilerinden kaynaklı birbirleriyle etkileşim süreçleri ve süreçlerle ortaya çıkan oluşun yapısıdır. Ekolojik yapı içerisinde etken ile edilgen, özne ile nesne, parça ile bütün; kendi öznelliğini ve özgünlüğünü koruyarak iç içe geçmektedir. Bu noktada ekoloji kavramının Bookchinci içeriği; kendinden bir bilince, ussallığa ve değere sahip olan görüngülerin karşılıklı etkileşimi ve ortak yaşamıdır. Bir etkileşim sistemi⁷³ ve ilişkiler ağı⁷⁴ olan kuantum, görüngüler arasındaki bağlantı ve bağlantı ilişkisi üzerine kuruludur.⁷⁵ Buna göre görüngü, varoluşunun ihtimallerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bookchin’nin gizilgüçler vasıtasıyla görüngüye atfettiği özgür bilinç; oluşu görüngünün tercihleri doğrultusunda ortaya çıkan olasılıklardan biri haline getirirken evrimi de görüngünün tercihlerinin ve görüngüler arasındaki bilinçli ilişkinin süreci haline getirmektedir. Zira Bookchin’e göre görüngünün olduğu şey ve diğer görüngülerle olan ilişki ve etkileşimi, görüngünün bilincinin özgür bir yönelimidir.

⁷² Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, *Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çeviren Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, 3. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları, 2006, 102, 103.

⁷³ Hüsnü Erkan, “Temel Teknolojik Paradigmal Kaymalardan Sosyal Bilimlere Yansımalar”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 45, (2009): 134-135. Erişim Tarihi: Ocak, 24, 2025. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/101305>.

⁷⁴ İshak Arslan, *Çağdaş Doğa Düşüncesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, 96.

⁷⁵ Hanaslı Gür, “Kuantum Fiziği Çağı”, *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Cilt 22, Sayı 256, (1989): 5-6. Erişim Tarihi: Ocak, 7, 2025. https://ia600308.us.archive.org/1/items/turkiye-tubitak-bilim-ve-teknik-dergisi-arsivi-pdf-indir-oku/0256_1989_03.pdf.

Bookchin'e göre evrimin ve ekolojinin anlaşılmasının yöntemi olan diyalektik natüralizm, görüngüyü; maddenin, doğaüstünün ve tarihin mutlak zorunluluklarından özgürleştirilmektedir. Bu doğrultuda Hegel'i toeolojik, Engels-Marx'ı da tarihsici maddecilik bağlamında diyalektiğin düşünsel birikimini eleştiren Bookchin; oluş ile bilincin özgür tercihini ön plana çıkartmakta ve diyalektiğe doğalcı bir anlam atfetmektedir. Diyalektiği ekolojikleştirme iddiasındaki Bookchin'e göre diyalektik natüralizm, doğanın doğru ve gerçek kavrayışının yegâne yöntemidir. Bu yöntem, evrimin -yani doğanın- mutualist niteliğini ortaya koymaktadır. Kropotkin'nin karşılıklı yardımlaşma düşüncesi, Bookchin'nin evrim felsefesinin temellerinden birini oluşturmaktadır. Kropotkin'e göre hayvan türlerini de kapsayan karşılıklı yardımlaşma, ilkelden moderne insan türünün evrimsel sürecinin başat faktörlerinden biridir. Tür içinde ya da türler arasında bir yaşam pratiği olan karşılıklı yardımlaşma, kolektif bir bilinç veya içgüdüdür.⁷⁶ Evrimin itici gücü ve kazanımı olan bu bilinç, doğanın ekolojik yapı ve işleyişinin açıklamasıdır.

Literatürde, Bookchin'nin doğa kuramına ve toplumsal ekolojinin ontolojisine yönelik ortaya çıkan eleştiriler; Bookchin'nin siyaset kuramını merkeze alarak ontolojik bir çıkarım çabasının ürünü olup, doğa kuramının yeterince irdelenmemesinin tezahürüdür. Bu eleştirilerin ilki, toplumsal ekolojinin doğaya mutlak bir öz atfettiği üzerinedir. Doğanın bilgisinin ampirik olarak ele alınması gerektiğini ifade eden Cantzen, doğanın bilgisinin mutlak olmadığını belirtmektedir. Cantzen'e göre doğa, mutlak bir öz ve düzen çıkarımında bulunulamayacak kadar değişken ve muğlak bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Bookchin'nin doğa kuramını doğaya atfedilmiş gerçek olmayan bir yorumsama olarak değerlendiren Cantzen, Bookchin'nin evrim kavramının da atfedilen öze uygun olarak ereksel bir nitelik taşıdığını belirtmektedir.⁷⁷ Ancak Cantzen'in göz ardı ettiği nokta; Bookchin'nin doğa kuramının ampirik bir bilim değil, bir felsefe olduğudur. Zira Bookchin, doğanın bilgisinin uslamlama varsayımları olduğunu ifade etmekte, dolayısıyla toplumsal ekolojik doğa kuramının da bu varsayımlardan bir tanesi olduğunu peşinen kabul etmektedir. Bu nedenle de Bookchin, toplumsal ekolojiyi ampirik bir bilim olarak değil, felsefenin bir yorumsama biçimi minvalinde *evrim felsefesi* olarak tanımlamaktadır.

⁷⁶ Pyotr Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*, çeviren Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları, 2001.

⁷⁷ Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm*, çeviren Veysel Ataman, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, 224-229.

Bookchin’in doğa kuramı eleştirilerinin başka bir yönü ise Bookchin’in yöntemi ve doğadaki ilişkilerin biçimi üzerine ortaya koyduğu önermelerdir. Bookchin’in Hegel diyalektiğinden saptığını ve diyalektiğe aşkınlıştırmacı anlamlar atfettiğini savunan İnce’ye göre; doğadaki yaşam biçimleri arasındaki vahşi benzerliğin neden ve nasıl bir bilince dönüştüğü anlaşılmamaktadır. Buna ilişik olarak İnce, doğadaki iyicil içeriklerin nasıl var olabileceğinin muğlak olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸ Ancak Bookchin’in amacı; Hegel ya da Engels-Marx diyalektiklerine riayet etmek değil, kendisini onlardan farklılaştırmaktır. Bu nedenle Bookchin, Hegel ve Engels-Marx diyalektiğinin eleştirisini yapmakta ve diyalektik natüralizm kavramını öne sürerek kendi diyalektiğini diğerlerinden ayırtmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte Bookchin; iyicil ya da kötücül pratikleri, evrimsel bilincin özgür tercihlerine bırakmaktadır. Yani, mutlak olmayan iyicil veya kötücül nitelikler, görüngülerin öznitelikleri değil, özgür bilinciyle tercih ettikleri ve hatta kazandıkları nitelikleridir.

İyi bir felsefe, antropoloji ve siyasal düşünce tarihi okuyucusu olan Bookchin; doğa kuramı bağlamda toplumsal ekolojik ontolojiyi kurarken felsefe tarihinden faydalanmakta ve bunun üzerine geliştirdiği eleştirilerden yeni bir ontoloji kurma gayesinde. Bu bağlamda Aristoteles, Hegel, Kant, Engels-Marx ve Kropotkin ve hatta kuantum gibi farklı donelerden beslenen Bookchin; ontolojinin tarihsel birikiminin ekolojik yorumsama biçimini sunmaktadır. Murray Bookchin’in doğa kuramı ve ontolojisi; diyalektik natüralizm, evrim ve ekoloji kavramları üzerine kuruludur. Birbirleriyle ilişkili olarak diyalektik natüralizm, doğanın kavrayış yöntemini; evrim doğadaki oluşun süreçsel uzamını, ekoloji ise doğanın etkileşimsel ilişkiler ağını ve sistematliğini ifade etmektedir. Nihayetinde Murray Bookchin’in doğa kuramı, toplumsal ekolojiye özgü bir ontoloji ortaya koyma çabasının bir ürünü olup 20. yüzyılda ortaya çıkan yeni bir ontoloji sunma iddiasındadır.

Bookchin’in ontolojisi, siyaset kuramının da temelini oluşturmaktadır. Zira ekolojik kriz, evrimsel gerçekliğinden ve ontolojik bilincinden kopuş yaşayan insan türünün ortaya çıkardığı endüstri toplumunun neticesidir. Siyasal,

⁷⁸ Murat İnce, “Murray Bookchin’in Toplumsal Ekoloji Kavrayışı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 4, (2020): 59-64. Erişim Tarihi: Şubat 15, 2024. https://www.researchgate.net/profile/Assoc-Prof-Murat-Ince/publication/348186675_Murray_Bookchin'in_Toplumsal_Ekoloji_Kavrayisi_Uzerine_Elestirel_Bir_Degerlendirme_A_Critical_Review_of_Murray_Bookchin's_Understanding_of_Social_Ecology/links/5ff2fd34a6fdccdc82b0661/Murray-Bookchinin-Toplumsal-Ekoloji-Kavrayisi-Uzerine-Elestirel-Bir-Degerlendirme-A-Critical-Review-of-Murray-Bookchins-Understanding-of-Social-Ecology.pdf.

sosyal ve ekonomik yapı ve kurumlarıyla endüstri toplumu; insan türünü varoluşsal bir krize ve kaçınılmaz bir türsel yok oluşa sürüklemektedir. Bu nedenle Bookchin, kapitalist değerler ve anlamlar üzerine kurulu bütün toplumsal yapı ve ilişkileri reddetmekte; rekabetin yerini karşılıklı yardımlaşmanın, tüketim ekonomisinin yerini ihtiyaç ekonomisinin, devletin yerini komünlerin, temsili demokrasinin yerini doğrudan demokrasinin aldığı toplumsal ekolojik ontolojiyle kurulan ekolojik bir toplum tasavvur etmektedir. Öyleki ekolojik toplum; insanın evrimsel süreci, bu süreçte kazandığı yetiler ve evrimin niteliği itibarıyla insanın ontolojik bir parçası ve gereğidir. Dolayısıyla Bookchin'nin siyaset kuramını temellendirebilmek için öncelikle doğa kuramının ve ontolojisinin anlaşılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. *Metafizik*, Çeviren Ahmet Arslan, 2. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Aristoteles. *Fizik*, Çeviren Saffet Babür, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Arslan, İshak. *Çağdaş Doğa Düşüncesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Biehl, Janet. *The Murray Bookchin Reader*, Montreal: Black Rose Books, 1999.
- Blackburn, Simon. *Oxford Dictionary Of Philosophy*, 2. Edition, New York: Oxford University Press, 2008.
- Bookchin, Murray (Lewis Herber mahlasıyla). *Our Synthetic Environment*, New York: Alfred A. Knopf, 1962.
- Bookchin, Murray. *Özgürlüğün Ekolojisi*, Çeviren Mustafa Kemal Coşkun, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013a.
- Bookchin, Murray. *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm*, Çeviren Fuat Dara Elhüseyni, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013b.
- Bookchin, Murray. *Toplumu Yeniden Kurmak*, Çeviren Kaya Şahin, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2013c.
- Bookchin, Murray. *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine*, Çeviren Rahmi G. Ögdül, İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2014.
- Cantzen, Rolf. *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm*, Çeviren Veysel Ataman, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Tinin Görüngübilimi*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayıncılık, 1986.
- Kropotkin, Pyotr. *Karşılıklı Yardımlaşma*, Çeviren Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları, 2001.
- Kropotkin, Pyotr. *Anarşist Ahlak*, Çeviren Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları, 2013.
- Lovejoy, Arthur O. ve Boas, George. "Some Meanings of Nature", *Primitivism and Related Ideas in Antiquity*, Ed. Arthur O. Lovejoy ve George Boas, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1935.

Skirbekk, Gunnar ve Gilje, Nils. *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çeviren Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, 3. Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.

Vester, Frederic. *Ekolojinin Anlamı*, Çeviren Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınevi, 1997.

İnternet Kaynakları

Erkan, Hüsnü. "Temel teknolojik Paradigmal Kaymalardan Sosyal Bilimlere Yansımalar", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 45 (2012): 125-148. Erişim Tarihi: Ocak 24, 2025. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/101305>

Gür, Hanaslı. "Kuantum Fiziği Çağı", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Cilt 22, Sayı 256, (1989): 4-8. Erişim Tarihi: Ocak 7, 2025. https://ia600308.us.archive.org/1/items/turkiye-tubitak-bilim-ve-teknik-dergisi-arsivi-pdf-indir-oku/0256_1989_03.pdf.

Feyzioğlu, Ümit ve Çınar, Kerim Çınar. "Çevrecilik ve Siyasal Ekoloji Üzerine Ontolojik ve Epistemolojik Bir Mukayese", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25/1, (2023): 1-12. Erişim Tarihi: Ocak 17, 2024. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1171742>.

İnce, Murat. "Murray Bookchin'in Toplumsal Ekoloji Kavrayışı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 53, Sayı 4, (2020): 59-64. Erişim Tarihi: Şubat 15, 2024. https://www.researchgate.net/profile/Assoc-Prof-Murat-Ince/publication/348186675_Murray_Bookchin'in_Toplumsal_Ekoloji_Kavrayisi_Uzerine_Elestirel_Bir_Degerlendirme_A_Critical_Review_of_Murray_Bookchin's_Understanding_of_Social_Ecology/links/5ff2fd34a6fdccdcb82b0661/Murray-Bookchinin-Toplumsal-Ekoloji-Kavrayisi-Uezerine-Elestirel-Bir-Degerlendirme-A-Critical-Review-of-Murray-Bookchins-Understanding-of-Social-Ecology.pdf